

Kül Tegin

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Kül Tegin

KÜL TEGIN

Göktürk galkynyşlarynyň serdary Ilteriş Gutlug kagan aradan çykan wagtynda biri sekiz, biri ýedi ýaşly iki sany çagasy yzynda galyppy. Olardan birinjisi soňra Bilge Kagan adyny alan Mergendi, beýlekisi bolsa milletimiziň nusgalyk gahrymanlarynyň biri Külteginidir.

Kakalarynyň Hakyň rehmetine gowuşmagyndan soň, olar heniz kiçi bolansoň tagta Ilterişiň dogany Kapagan kagan geçdi. Kapaganyň döwri göktürk(men)leriň iň gülläp ösen zamanasy boldy. Kapagan yzly-yzyna ýörişler geçirip, agasy Ilterişiňem gidip bilmedik ýerindäki türk kowumlary öz agalygy astyna alýar we Hytaý türk(men) göçlerinden ýaňa özlerini dürsäp bilmez ýaly ýagdaýa getiripdi. Ilterişiň iki merdana ogly bu ýörişleriň netijesinde halkyna we agalaryna uly-uly hyzmatlar etdiler.

Türki kowumlaryň agzyny birikdirip, olara şan-şöhratly ýeňişleri gazandýran Kapagan ömrüniň soňky ýyllarynda ýerliksiz permanlary bilen halkyň gözünden düşüp başlaýar. Şol sebäpli käbir uruglar oňa garşy aýaga galyp başlaýar we ýaňy bir supraň başyna jemlenen türk kowumlaryň dagama howpy abanýar. Kapagan bu eden etmişleriniň netijesini agyr ödeýär, ony duzaga düşürüp öldürýärler. Bu pajygaly ölüm onuň halka eden adalatsyzlyklaryna berilen adalatly jezady. Şunuň ýaly gapma-garşylykly we howply zamanada Ilterişiň ogullarynyň Türküstanyň häkimiýetini ele almagy türk kowumlaryň ullakan bähbidine boldy. Emma Ilterişiň ogullarynyň tagty eýelemegi çözgüdi wajyp bir meseläni orta goýupdy: Eýsem bir ýaş tapawutly iki dogandan haýsy biri kagan bolmalydy? Bu wajyp sowala jogap edip, iki merdana doganyň görkezen nusgalyk artykmaçlyklaryny görkezýärler. Çünki tagt Mergeniň pikirçe özündenem edenli hasaplaýan dogany Kültegine mynasyppy,

Kültegininiň pikiriche bolsa tagta agasy Mergen geçmelidi. Ilterişiň ogullarynyň maksady kaganlygyň başyna geçmek däl-di. Doganlaryň bar maksady halkyna hyzmat etmek, dagap barýan agzybirligi gaýtadan gurmakdy. Aýratynam Kültegin bu pikirleriň içinde gaýnap-josýardy. Kagan bolmagy däl-de, kaganyň emrindäki goşunlary dolandyrmak, duşmanlary derbi-dagyn etmek, dagap barýan boýlary gaýtadan birleşdirmek isleýärdi.

Iki dogan kaganlygy biri-birine kabul etdirjek bolup kän jan edýärler. Ahyrynda Kültegin özünden bir ýaş uly dogany Mergeni tagta geçmäge razy edýär. Mergen türk(men)leriň kagany bolýar. Kültegin bolsa agasynyň emrindäki goşunlaryň baş serkerdebaşysy...

Kültegin Mergeni kagan bolmaga razy eden wagtlary halkyň ýagdaýy juda ýaramazdy. Iki dogan kakalarynyň we agalarynyň halas edip beýge galdyran halkynyň ady ýerde galmasyn diýip gije-gündiz hars urup başlaýarlar. Olar soňky ýyllarda agzybirligini ýitiren türki kowumlary öňki durkuna getirýänçäler arman-ýadaman zähmet çekýärler. Kültegin heniz agasynyň kaganlyk döwründe ýörişlere gatnaşýardy. Şol wagtlar ol ýaňy 16 ýaşyny doldurypdy. Ol ýaşy kiçi-de bolsa, diýseň ruhubelentdi. Ol soňam arkaýynlyga ýol bermedi we özüni diňe taplady. Otuz bir ýyllap arman-ýadaman söweşlere gatnaşdy. Kültegininiň duşmanlara we türki kowumlaryň agzybirligine garşy çykan käbir türk taýpalara garşy alyp baran söweşlere özbaşyna bir dessandyr. Kültegin heniz 20 ýaşyndaka jigitleriniň başyny çekip, 50 müň adamlyk goşun bilen üstüne gelen hytaýly generaly derbi-dagyn etmegi başarypdyr.

Kültegin juda köp gandöküşikli söweşleriniň birini 21 ýaşynda başyndan geçirdi. Ýekme-ýek söweşde söz bilen beýan edip bolmajak okgunly hüjümleri gözsüz batyrlyk ýerine ýetirýärdi welin, türk(men) begleri onuň görkezen gahrymançylyklaryny hiç haçan unutmadylar. Kültegin şol çaknyşykda üç gezek atyny çalyşdy. Ölen her atdan soň ýene täzesine münüp, gaýtadan bat alyp hüjüme geçýärdi. Iň soňky münen dor bedewiniň üstünde söweşip ýörkä onuň we atynyň sowudynda ýüzdenem köp ok çümüp durdy. Taňrynyň gudratyna haýran galaýmaly, herna ol oklaryň

birem onuň ýüzüne ýa kellesine degenokdy. Ahyrynda ol goşun söweş meýdanynda çym-pytrak edildi. Kültegin 26 ýaşyndaka gahryman kowumdaşlarymyz bolan gyrgyzlara garşy söweşdi. Gyrgyzlary boýun egdirmek üçin goşuny bilen gar bürenip ýatan Kögmen dagyny aşdy. Ganybir doganlaryna garşy ýaman elhenç söweşdi. Ak ata atlanyp hüjüme geçen Kültegin gyrgyz gerçeklerinden birini ok bilen ýere serdi, ikisini bolsa yzly-yzyna naýzadan geçirdi. Merdana gyrgyzlar garadan gaýtmaz batyr Külteginе boýun egmäge mejbur boldular.

Şol ýyl güýçli türgişler (türkmenleriň onok boýy) garşy söweşýär. Ol bu söweş üçin Altaý dagyny aşyp, Yrtyş derýasyny geçýär. Çabga ýaly dökülen doganlary türgişlere garşy gaýduwsyzlyk bilen söweşýärler. Türgişler juda edermendiler. Emma Külteginе garşy durmak mümkinmi näme?! Olaram ahrynda boýun egdiler.

Otuz bir ýaşynda garlyklara garşy söweşdi. "Alp Salçy" atly ak atynyň üstünde söweşen edermen Kültegin olary-da dyza çökerdi. Ömürboýy söweşen we elmydama-da ýeňen göktürk(men) gahrymanynyň söweşleriniň hemmesi biri-birine çalyň edýär: Olaryň hemmesinde görlüp-eşdilmedik gahrymançylyklar we hemmesinde-de arzyly ýeňiş...

Külteginіň gatnaşan söweşleriniň arasynda iň uly söweşini dokuz oguzlara garşy bolan söweş iň ulusydy. Şol wagtlar dokuz oguzlar juda güýçlenipdi. Bilge kaganyň deňsiz-taýsyz dogany olary-da boýun egdirmek üçin bir ýylda baş gezek söweşe girmeli boldy. Birinji söweşde "Azman" atly atyna münüp, jigitleriniň başyny çekip är meýdanyna girdi. Yzly-yzyna alty sany oguz ýigidini naýzadan geçirdi. Tyglar gynyndan çykyp, goşunlar ýüzbe-ýüz bolan pursatyndanam ýedinjisini gylyçdan geçirdi. Dokuz oguzlar juda ussat söweşijidiler. Emma merdana göktürk(men)leriň önünde olaram dyza çökýär. Baş söweşiň iň gandöküşiklisi iň soňky başinjisi boldy. Dokuz oguzlar bu çaknyşykda örän gorkunç hüjümleri edip göktürk(men) goşunynyň karargähini (ştabyny) eýelemäge synanyşdylar. Eger garşylarynda Kültegin bolmadyk bolanda, geçirerdilerem... Emma Kültegin ýaly biriniň elindäki karargähi almak aňsat işmi näme?! Göktürk(men) serkerdesi bu söweşde görlüp-eşdilmedik

derejede söweşdi. "Ögsüz" atly atyna atlanan Kültegin dokuz oguzlaryň goşun bölümleriniň hemme ganatyny yza serpikdirip, olary derbi-dagyn etmegi başardy. Karargähe hüjüm edenlerem edermen oguz-türkmen ýigitleridi. Emma Külteginem edermenleriň edermenidi. Ol bu garpyşykda bir özi dokuz ýigidi atdan agdarypdy. Netijede karargäh göktürk(men)leriň öz elinde galdy.

Bu çaknyşyk Külteginiň iň soňky söweşidi. Onuň ömürboýy türk kowumlaryň agzybirliги ugrunda gaýnap joşan ýüregi bu söweşde durdy.

Göktürk(men)leriň gerçek ogly şehit düşende 47 ýaşyndady. Otuz ýyldan gowrak wagtny jeň meýdanlarynda geçiren türküstanly mert ýigidiň göwresini gara ýer şol ýaşda dolap alypdy.

Baş serdaryndan jyda düşen türk(men) ili agyr matama bürendi. Bilge kagan ullakan ýug (gadymy türkmenlerde jynaza ýa-da adamy ahyrky ýoluna ugratmak çäresi) dabarasyny gurnady. Hytaýdan, dürli ýurtlardan ony ahyrky ýoluna ugratmak üçin ýörite toparlar gelipdi. Ölen ölensoň, boljak iş bolansoň kim gelende näme, kim gidende näme diýsene...

Ene toprak gujagyna gysan millionlarça oglunyň ýanyna bu ogluny-da alypdy. Kaganyň tutýan ýasynyň soňy gelmedi. Ýogsa-da kim munuň ýaly dogan üçin düýpsüz ýas ummanyna gark bolmazdy?

Külteginiň halk üçin topraga siňip giden gününden bäre häzire çenli 1200 ýyldanam köp wagt geçipdir. Eýsem Gündogar Türküstan täze Kültegini ýa-da Külteginleri haçan yetiştirerkä?!.

Neždet SANJAR, türk ýazyjysy.

Terjime eden: © Has TÜRKMEN.

Taryhy şahslar